СТАН ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

ШУГАЛО Алоїза Ярославівна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2022.1.17

На виконання вимог Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210) до національного законодавства були внесені суттєві зміни. У результаті цих змін Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 126-1 «Домашнє насильство». Поява якісно нової статті одразу викликало жвавий інтерес з боку наукової спільноти, результатом якого стала низка публікацій. Аналіз цих публікацій дозволяє зробити висновок про наявність ряду проблемних питань, пов'язаних із тлумаченням складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 Кримінального кодексу України.

Введення до Кримінального кодексу України (КК України) ст. 126-1 потребує її ґрунтовного наукового осмислення, оскільки діяння, які описані у цій нормі, охоплюються суміжними із нею статтями закону про кримінальну відповідальність. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими. Завдяки відповідному вивченню частину досі не висвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Ключові слова: домашнє насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство.

Постановка проблеми

На підставі ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. КК України було доповнено статтею, яка встановлює кримінально-правову заборону домашнього насильства (ст.126-1), а також запропоновано ввести обмежувальні заходи щодо осіб, які вчинили домашнє насильство (ст.91-1). У Пояснювальній записці до проєкту цього закону вказується, що за останні три десятиліття домашнє насильство привертає підвищену увагу з боку міжнародної спільноти, що знаходить своє відображення у міжнародному праві. А тому введення запропонованих змін дозволить запровадити додаткові заходи, спрямовані на створення запобіжних, захисних та каральних кримінально-правових механізмів боротьби з домашнім насильством, чим буде забезпечено відповідність законодавства України сучасним європейським стандартам у цій сфері та нагальним потребам українського суспільства.

Втім, такі нововведення були сприйняті неоднозначно. Так, В.В.Голіна звертає увагу на те, що сам факт криміналізації домашнього насильства в Україні заслуговує позитивної оцінки, незважаючи на певні застереження щодо відповідності такої криміналізації вимогам законодавчої і юридичної техніки [1, с.45]. Натомість, С.Г. Киренко вважає, що наявність норми про домашнє насильство у КК Украї-

ни дублює положення інших статей, що ускладнює адекватну кримінально-правову оцінку вчиненого діяння [2, с.50]. Розвиваючи цю думку, А.А. Вознюк пише, що відповідна кримінально-правова норма породжує більше запитань, аніж відповідей, оскільки фізичне, психологічне або економічне насильство охоплює цілу низку кримінальних протиправних діянь, які криміналізовані в інших складах кримінальних правопорушень. З огляду на це вчений не заперечує можливості виключення норми про домашнє насильство з КК України [3, с.9]. Дещо схожу позицію займає І.З. Сень, вважаючи, що поняття домашнього насильства є комплексним явищем, окремі найбільш суспільно небезпечні прояви якого вже криміналізовані законодавцем. З огляду на це відстоює позицію щодо необхідності виключення з КК України зазначеної норми та натомість передбачення як кваліфікуючої ознаки у ст.121, 122, 125, 126, 127, 146 КК України вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває у сімейних або близьких відносинах [4, с.141].

Не вступаючи у дискусію з приводу окресленого питання, все ж зауважимо, що правозастосовні органи стикаються з труднощами щодо кваліфікації проявів домашнього насильства, що, передусім, зумовлено наявністю законодавчих огріхів при конструюванні відповідної кримінально-правової норми. Адже не випадково якість закону вважається одним із елементів ефективного правозастосування. З огляду на це у науці звучать позиції щодо необхідності конкретизації форм об'єктивної сторони складу злочину «домашнє насильство» [3, с.10]. А тому нагальність наукового осмислення питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство не викликає сумнівів, оскільки «без аналізу розвитку науки кримінального права не можна розвивати і рухати саму науку, а відповідно, вдосконалювати законодавство, виправляти недоліки правозастосовної практики» [5, с.46].

Аналіз останніх досліджень

Вивчені джерела можна поділити на так звані три групи. Перша група наукових досліджень охоплює праці авторів, які спеціалізуються в області психології, психіатрії, кримінології, міжнародного права, адміністративного права та кримінального процесуального права, оскільки розгляд та вирішення питань кримінально-правової протидії домашньому насильству є можливим лише з позиції різних дисциплін. Такий висновок ґрунтується на тому, що домашнє насильство є, так би мовити, комплексною проблемою, для запобігання та протидії якій існує необхідність в об'єднанні зусиль чи не всіх соціальних інституцій. А тому розгляд окресленої проблематики необхідно здійснювати на засадах міждисциплінарного підходу. Мова йде, зокрема, про праці Ю.М. Антоняна, М.Т. Гаврильціва, А.О. Галая, Б.В. Головкіна, К.А. Гурковської, К.М. Данченка, О.Ю. Дроздова, О.М. Ігнатова, Д.І. Йосифович, О.В. Казновецької, О.В. Ковальової, Ю.В. Кузьменка, Л.М. Легенької, Г.Ю.Лук'янової, С.В. Родіна та інших. Цінність їхніх робіт зумовлена тим, що в них вивчаються феномен насильства щодо жінок у соціально-психологічному вимірі, види його вчинення в сім'ї, особливості протидії насильству та кримінологічного забезпечення охорони особи від домашнього насильства тощо.

Не можна також не згадати про кримінологічні доробки А.Б. Благи, у яких авторка проаналізувала кримінологічний вимір, детермінацію та запобігання насильства в сім'ї, здійснила кримінологічний аналіз особи сімейного кривдника та надала кримінологічну характеристику злочинних проявів насильства в сім'ї. Вартим уваги є дослідження М.Г. Кузнєцова, праця якого присвячена кримінологічній характеристиці домашнього насильства та заходам його запобігання в Україні. У дослідженні О.М. Гуміна розглянуто основні теоретико-прикладні аспекти кримінальної насильницької поведінки особи, виокремлено ознаки кримінально-правового та кримінологічного поняття насильства, а також здійснено класифікацію його видів.

Питанням кримінально-правового та кримінологічного забезпечення охорони особи від насильства приділена увага у праці О.М. Храмцова. Окремі питання протидії насильству також розглядаються у межах нових галузей знань, зокрема, агресіології (теорії агресії).

Слід також вказати на праці Г.О. Горбової та О.Д. Коломоєць, у яких проаналізовано адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї. Адміністративно-правовому забезпеченню діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї щодо дітей присвячене дослідження О.М. Ткаленка.

Проблематика домашнього насильства також висвітлена у працях з кримінального процесуального права (Р.Ф. Кифлюк (Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством у сім'ї, 2020 р.), Т.В.Іщенко (Розслідування домашнього насильства, 2021 р.).

Друга група наукових досліджень присвячена питанням протидії насильству як способу вчинення окремих видів кримінальних правопорушень. Мова йде про праці Н.В. Довгань-Бочкової, О.А. Вакулик, В.К. Грищука, І.І. Гуні, О.М. Ігнатова, М.В. Карпюк, В.О. Навроцького, Т.М.Хомича, О.М. Храмцова та інших. Не можна оминути увагою дисертаційне дослідження Л.А. Наконечної, у якому авторка розглянула насильство як наскрізне кримінально-правове поняття, розкрила його зміст та обсяг, вивчила питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є насильство [6]. Аналізу поняття психічного насильства у кримінальному праві України присвячена праця О.Л. Гуртовенка, у якій здійснено класифікацію видів кримінального насильницького психічного впливу за елементами структури особистості потерпілого, класифікацію видів психічного насильства за видами психічного впливу, а також за видами психічної шкоди [7]. Варто також згадати дослідження Л.І. Скреклі, у якому розкрито жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття. За твердженням цієї авторки, усі злочини, ознакою складів яких є жорстокість, є насильницькими, а тому «насильство» та «жорстокість» є взаємопов'язаними, оскільки друге поняття походить від першого, втім жорстокість за ступенем суспільної небезпеки є більш небезпечною [8, с.30].

Врешті третя група теоретичних розробок безпосередньо присвячена питанням кримінальної відповідальності за домашнє насильство. І.О. Бандурка, О.Біловол, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Ю.С. Кіцул, Т.М.Малиновська, В.С. Мельянков, О.І. Степаненко, М.І. Хавронюк та інші.

Постановка завдання

Метою цієї статті є визначення стану теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство.

Виклад основного матеріалу

Аналіз стану теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство передбачає виокремлення в окремі групи наступних питань: щодо яких не спостерігається дискусій (є загальновизнаними); які неоднозначно висвітлені у теорії кримінального права (є дискусійними); які є невирішеними чи малодослідженими.

Так, до питань, які знайшли єдине бачення, належать такі. По-перше, поняття «насильство» визнається одним із наскрізних та, водночас, оцінних понять. По-друге, усталеною є теза, що діяння, які утворюють фізичне насильство у складі злочину, передбаченого ст.126-1 КК України, повністю охоплюються іншими складами кримінальних правопорушень. По-третє, не викликає заперечень той факт, що домашнє насильство може вчинятися у формі як активних дій, так і бездіяльності. По-четверте, «систематичність», як ознака домашнього насильства, характеризується науковцями як вчинення трьох і більше актів насильства. По-п'яте, вчені погоджуються, що потерпілим від домашнього насильства може бути один із подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував)

у сімейних або близьких відносинах (малолітній, неповнолітній чи повнолітній). По-шосте, єдиними є підходи, що суб'єктивна сторона аналізованого складу злочину характеризується умисною формою вини, щоправда, одні автори вважають, що має місце лише прямий умисел [9, с.106], натомість, інші – як прямий, так і непрямий [10, с.78].

Більш значущими для теорії кримінального права є питання, щодо яких спостерігаються дискусії, оскільки вони пожвавлюють науковий інтерес та водночас несуть загрозу виникнення правозастосовних труднощів. Зокрема, не знайшло єдиного бачення питання щодо об'єкта складу злочину «домашнє насильство», а саме: здоров'я людини [11, с.201; 12, с.86], фізичне чи психологічне здоров'я [3, с.8], здоров'я людини і нормальний психологічний стан особи [10, с.68; 13, с.382].

Дискусійним залишається питання щодо визначення обсягу поняття фізичного насильства. З цього приводу можна виокремити три підходи. Так, представники першого пропонують відносити лише ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання [3, с.10]. Натомість, представники другого стверджують, що окрім вищевказаних дій до фізичного насильства також відносяться заподіяння удару, побоїв, мордування, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, жорстоке поводження, незаконне позбавлення волі та інші подібні діяння насильницького характеру, якщо їх вчинено систематично [10, с.71]. Зрештою, представники третього підходу схиляються до думки, що до фізичного насильства необхідно відносити побої, мордування та легкі тілесні ушкодження, а спричинення середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень повинно отримати кримінально-правову оцінку за сукупністю злочинів [14, с.90; 15, с.46; 16, с.49-50].

Неоднозначно вирішується питання щодо окремих різновидів психологічного насильства, а саме: чи включає лише словесні образи [17, с.216], чи також може бути таким, що полягає у невербальних образах [13, с.383].

Цікавими є висловлені у теорії кримінального права позиції окремих авторів з приводу досліджуваної проблеми. Зокрема, М.І. Панов та В.В. Гальцова вважають, що поняття «домашнє насильство» орієнтує, скоріш за все, на місце вчинення злочину – дім чи домашні умови, тоді як «сімейне насильство» може бути вчинене за їх межами. При цьому головним є те, що насильство вчиняється членом сім'ї щодо подружжя, батьків, дітей та інших осіб [18, с.24]. Своєю чергою, А.А. Вознюк звертає увагу на те, що відповідна кримінально-правова норма породжує більше проблем, ніж вирішує, оскільки, по-перше, є не чітко визначена диспозиція, яку можна тлумачити по-різному; по-друге, ст.126-1 КК України не охоплює переважну більшість випадків домашнього насильства, яке криміналізоване в інших статтях закону; по-третє, для визначення злочину домашнім насильством необхідно, щоб відповідні дії вчинялися систематично, що не дає можливість цій кримінально-правовій нормі ефективно виконувати функцію запобігання цим посяганням [3, с.9]. Лише Н.Довгань-Бочкова зауважує, що насильство, як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.126-1 КК України, повинно за змістом збігатися з поняттям насильства, що є ознакою об'єктивної сторони інших складів кримінальних правопорушень. Вказівка на те, що таке насильство є «домашнім», уточнює особу потерпілого, однак за жодних умов не може міняти змісту поняття загального насильства, яке застосовує законодавець [19, с.195].

Необхідно також виокремити питання, які є недослідженими чи такими, що зумовлюють потребу у більш ретельній розробці, зокрема щодо:

- співвідношення поняття психічного та психологічного насильства;
- питання доцільності поділу домашнього насильства на фізичне, психологічне та економічне;
- випадків кваліфікації домашнього насильства за сукупністю кримінальних правопорушень;
- розмежування аналізованого складу злочину із суміжними посяганнями та

кримінальними правопорушеннями, передбаченими конкуруючими нормами;

- виокремлення розмежувальних ознак домашнього насильства як злочину та домашнього насильства як адміністративного правопорушення;

- призначення покарання за домашнє насильство.

Висновки

Отож, аналіз наукових праць засвідчує, що питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство є недостатньо чи неоднозначно висвітленими у теорії кримінального права, що загострює необхідність вивчення цієї проблематики. З огляду на це першочергового розгляду потребують питання щодо об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину «домашнє насильство», розмежування аналізованого складу злочину із суміжними посяганнями та кримінальними правопорушеннями, передбаченими конкуруючими нормами, а відтак виведення положень, які б могли слугувати формуванню єдиної правозастосовної практики в цій частині та удосконаленню КК України.

Література

1. Голіна В.В. Деякі зауваження і пропозиції щодо концептуальних засад нової редакції Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. – Харків : Право, 2019. С.42-47

2. Киренко С. Проблеми кримінально-правової охорони особи в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2020.- № 2 (31). С. 55. С.50–57

3. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 6–14.

4. Сень І. З. Спеціальні норми у кримінальному праві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 280 с.

5. Хилюк С. В. Наука кримінального права України (Особлива частина): характерні риси та перспективи розвитку. *Життя і право*. 2005. № 3. С. 45–50.

6. Наконечна Л.І. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. канд. юрид. наук. Спец. – 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2016. 210 с.

7. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : дис... канд. наук: 12.00.08. Одеса, 2008. 231 с.

8. Скрекля Л.І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. канд. юрид. наук. Спец. – 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2014. 232 с.

9. Бондаренко О.С. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні. Правові горизонти. *Legal horizons*. 2019. С.102-107

10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2019. 288 с.

11. Іващенко В.О. Домашнє насильство: аналіз складу злочину. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхиїх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 200–203

12. Тараніченко Ю.І., Зінченко І.О. Домашнє насильство: аналіз складу злочину за ст.126-1 Кримінального кодексу України. *Реформування правової системи держави*. Матеріали II науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26-27 червня 2020 р.). – Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. С.86-88

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

14. Книженко О. До питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матеріали міжнародного кру-

глого столу (Київ, 27 вересня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 90–92

15. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ : АртЕк, 2015. 380 с.

16. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 45–52.

17. Біловол О. Психологічне насильство як вид домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. №1. 2021. С.215-221.

18. Панов М.І., Гальцова В.В. Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї. *Юридична Україні*. 2019.- № 3. С. 19–28.

19. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2018. Вип. 66. С. 187–197.

SUMMARY

Substantial changes have been made to the requirements of the Council of Europe Convention on the Prevention and Combating of Violence against Women and Domestic Violence (CETS No. 210), the national legislation has been substantially amended. As a result of these changes, the Criminal Code of Ukraine has been supplemented by Article 126-1 "Domestic Violence". The appearance of a qualitatively new article immediately aroused great interest from the scientific community, which resulted in a number of publications. An analysis of these publications leads to the conclusion that there are a number of problematic issues related to the interpretation of the crime under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. Introduction to the Criminal Code of Ukraine, Article 126-1, requires its in-depth scientific comprehension, since the acts described in this provision are covered by other criminal liability law articles which are contiguous to it. The article explores the ways to improve legal mechanisms that counter and prevent domestic violence, taking into account specific traits of such offense. The article analyzes criminal liability for physical violence in Ukraine as one of the types of domestic violence. The article also states that the unsuccessful formulation of the disposition of domestic violence has not only led to different interpretations of the features of this crime in the legal literature but also contributed to different judicial practice of prosecuting perpetrators of physical violence as a form of domestic violence.

It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

Key words: domestic violence, physical violence, psychological violence, economic violence.